

RZYMSKIE PRAWO PRYWATNE

Kazusy i ćwiczenia

Joanna Misztal-Konecka, Izabela Leraczyk, Monika Wójcik

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **3**

RZYMSKIE PRAWO PRYWATNE

Kazusy i ćwiczenia

Joanna Misztal-Konecka, Izabela Leraczyk, Monika Wójcik

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **3**

Wydawca
Joanna Dzwonnik

Redaktor prowadzący
Dorota Lebiedzińska

Opracowanie redakcyjne
Joanna Ośka

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przystępujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2023

ISBN 978-83-8328-784-3
3. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	9
Przedmowa do wydania trzeciego	11
Przedmowa do wydania drugiego	12
Przedmowa do wydania pierwszego	14
Rozdział pierwszy	
Zagadnienia wstępne	17
I.1. Podstawowe pojęcia	17
I.2. Teksty źródłowe	18
I.2.1. Pojęcie prawa i sprawiedliwości	18
I.2.2. Podziały prawa	19
I.2.3. Systematyka prawa	20
I.3. Sentencje prawnicze	20
I.4. Kazusy i pytania	22
I.5. Varia	23
I.5.1. Legenda o założeniu Rzymu	23
I.5.2. Justynian w trosce o studentów	23
I.5.3. Wymowa łacińska	24
I.6. Test	25
Rozdział drugi	
Historyczny rozwój prawa rzymskiego. Źródła prawa	29
II.1. Podstawowe pojęcia	29
II.2. Teksty źródłowe	32
II.3. Sentencje prawnicze	34
II.4. Kazusy i pytania	34
II.5. Varia	35
II.5.1. O szacunku Rzymian dla prądawnych źródeł prawa	35
II.5.2. O źródłach prawa (inaczej)	36
II.6. Test	36
Rozdział trzeci	
Proces cywilny	43
III.1. Podstawowe pojęcia	43
III.2. Teksty źródłowe	48

III.3.	Sentencje prawnicze.....	50
III.4.	Kazusy i pytania.....	52
III.5.	Varia	55
III.5.1.	O rzymskich adwokatach	55
III.5.2.	O (niesprawiedliwych) sędziach.....	55
III.6.	Test	56

Rozdział czwarty

Prawo osobowe i czynności prawne		63
IV.1.	Podstawowe pojęcia	63
IV.1.1.	Osoby fizyczne. Zdolność prawna.....	63
IV.1.2.	Osoby prawne	65
IV.1.3.	Zdolność do czynności prawnych	65
IV.1.4.	Czynności prawne	66
IV.2.	Teksty źródłowe	68
IV.2.1.	Osoby fizyczne. Zdolność prawna.....	68
IV.2.2.	Osoby prawne	69
IV.2.3.	Zdolność do czynności prawnych	70
IV.2.4.	Czynności prawne	72
IV.3.	Sentencje prawnicze.....	73
IV.4.	Kazusy i pytania.....	74
IV.4.1.	Osoby fizyczne. Zdolność prawna.....	74
IV.4.2.	Osoby prawne	76
IV.4.3.	Zdolność do czynności prawnych	76
IV.4.4.	Czynności prawne	77
IV.5.	Varia	79
IV.5.1.	O humanitaryzmie prawa rzymskiego w stosunku do niewolników	79
IV.5.2.	O dzieciach	80
IV.5.3.	O marnotrawcach i hazardzie	80
IV.5.4.	O szczytnych celach i fundacjach.....	81
IV.5.5.	O poszanowaniu woli testatora.....	81
IV.6.	Test	82

Rozdział piąty

Prawo rodzinne	89
V.1. Podstawowe pojęcia	89
V.1.1. Małżeństwo	89
V.1.2. Władza ojcowska	91
V.1.3. Opieka i kuratela.....	92
V.2. Teksty źródłowe	94
V.2.1. Małżeństwo	94
V.2.2. Władza ojcowska	95
V.2.3. Opieka i kuratela.....	96
V.3. Sentencje prawnicze.....	98

V.4.	Kazusy i pytania.....	98
V.4.1.	Małżeństwo	98
V.4.2.	Władza ojcowska	101
V.4.3.	Opieka i kuratela.....	103
V.5.	Varia	103
V.5.1.	O obrzędach weselnych i radach dla nowożeńców.....	103
V.5.2.	O szczęśliwych małżeństwach i rozwodach	104
V.5.3.	O władzy ojcowskiej.....	106
V.6.	Test	106

Rozdział szósty

Prawo rzeczowe	115
VI.1. Podstawowe pojęcia	115
VI.1.1. Rodzaje rzeczy. Posiadanie	115
VI.1.2. Własność.....	117
VI.1.3. Prawa na rzeczy cudzej	120
VI.2. Teksty źródłowe	122
VI.2.1. Rodzaje rzeczy. Posiadanie	122
VI.2.2. Własność.....	123
VI.2.3. Prawa na rzeczy cudzej	126
VI.3. Sentencje prawnicze.....	127
VI.4. Kazusy i pytania.....	129
VI.4.1. Rodzaje rzeczy. Posiadanie	129
VI.4.2. Własność.....	130
VI.4.3. Prawa na rzeczy cudzej	133
VI.5. Varia	134
VI.5.1. O zwierzętach.....	134
VI.5.2. O przyjemności posiadania sąsiada	134
VI.6. Test	135

Rozdział siódmy

Zobowiązania.....	143
VII.1. Podstawowe pojęcia	143
VII.1.1. Część ogólna.....	143
VII.1.2. Zobowiązania <i>ex contractu</i> i <i>quasi ex contractu</i>	145
VII.1.3. Zobowiązania <i>ex delicto</i> i <i>quasi ex delicto</i>	149
VII.2. Teksty źródłowe	150
VII.2.1. Część ogólna.....	150
VII.2.2. Zobowiązania <i>ex contractu</i> i <i>quasi ex contractu</i>	152
VII.2.3. Zobowiązania <i>ex delicto</i> i <i>quasi ex delicto</i>	156
VII.3. Sentencje prawnicze.....	158
VII.4. Kazusy i pytania.....	160
VII.4.1. Część ogólna.....	160
VII.4.2. Zobowiązania <i>ex contractu</i> i <i>quasi ex contractu</i>	162
VII.4.3. Zobowiązania <i>ex delicto</i> i <i>quasi ex delicto</i>	167

VII.5.	Varia	169
VII.5.1.	O lichwiarzach	169
VII.5.2.	O wartości rzeczy.....	170
VII.5.3.	O genezie umowy kupna-sprzedaży	170
VII.5.4.	O nieopłacalności kradzieży	170
VII.6.	Test	171
Rozdział ósmy		
Prawo spadkowe		181
VIII.1.	Podstawowe pojęcia	181
VIII.2.	Teksty źródłowe	186
VIII.2.1.	Pojęcie dziedziczenia i nabycie spadku.....	186
VIII.2.2.	Dziedziczenie testamentowe i zapisy	187
VIII.2.3.	Dziedziczenie beztestamentowe	189
VIII.3.	Sentencje prawnicze.....	190
VIII.4.	Kazusy i pytania.....	191
VIII.4.1.	Pojęcie dziedziczenia i nabycie spadku.....	191
VIII.4.2.	Dziedziczenie testamentowe i zapisy	192
VIII.4.3.	Dziedziczenie beztestamentowe	195
VIII.5.	Varia	196
VIII.5.1.	O rzymskim pogrzebie.....	196
VIII.5.2.	Rzymskie napisy nagrobne	197
VIII.5.3.	O pogrzebie westalki.....	197
VIII.6.	Test	197
Rozdział dziewiąty		
Odpowiedzi i wskazówki		205
IX.1.	Odpowiedzi do testu – rozdział I	205
IX.2.1.	Wskazówki do kazusów i pytań – rozdział II	205
IX.2.2.	Odpowiedzi do testu – rozdział II.....	206
IX.3.1.	Wskazówki do kazusów i pytań – rozdział III.....	206
IX.3.2.	Odpowiedzi do testu – rozdział III	208
IX.4.1.	Wskazówki do kazusów i pytań – rozdział IV	208
IX.4.2.	Odpowiedzi do testu – rozdział IV	211
IX.5.1.	Wskazówki do kazusów i pytań – rozdział V	212
IX.5.2.	Odpowiedzi do testu – rozdział V.....	215
IX.6.1.	Wskazówki do kazusów i pytań – rozdział VI	215
IX.6.2.	Odpowiedzi do testu – rozdział VI	218
IX.7.1.	Wskazówki do kazusów i pytań – rozdział VII	218
IX.7.2.	Odpowiedzi do testu – rozdział VII.....	223
IX.8.1.	Wskazówki do kazusów i pytań – rozdział VIII	223
IX.8.2.	Odpowiedzi do testu – rozdział VIII.....	227
Literatura wybrana		229

WYKAZ SKRÓTÓW

CIL	– <i>Corpus Inscriptionum Latinarum</i> , t. 1–16, Berlin 1863–1955
C. J.	– <i>Codex Iustinianus</i> (<i>Corpus Iuris Civilis</i> , t. 2), wyd. P. Krüger, Berlin 1963
C. Th.	– <i>Theodosiani libri XVI cum constitutionibus sirmondianis</i> (<i>Codex Theodosianus</i>), wyd. T. Mommsen, P. Krüger, Berlin 1905
D.	– <i>Digesta</i> (<i>Corpus Iuris Civilis</i> , t. 1), wyd. T. Mommsen, P. Krüger, Berlin 1954
FIRA	– <i>Fontes iuris Romani anteiustiniani</i> , wyd. S. Riccobono, J. Baviera, C. Ferrini, J. Furlani, V. Arangio-Ruiz, t. 1, Florentiae 1941, t. 2, Florentiae 1964, t. 3, Florentiae 1943
Gajus, Instytucje	– <i>Gai institutionum commentarii quattuor</i> , FIRA, t. 2, s. 3–192
Instytucje Justyniana	– <i>Institutiones</i> (<i>Corpus Iuris Civilis</i> , t. 1), wyd. T. Mommsen, P. Krüger, Berlin 1954
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1360 ze zm.).
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2022 r. poz. 1138 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2022 r. poz. 1375 ze zm.)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze sprost. i zm.)
Pauli Sententiae	– <i>Pauli Sententiae receptae</i> , FIRA, t. 2, s. 317–417
Regulae Ulpiani	– <i>Tituli ex corpore Ulpiani</i> , FIRA, t. 2, s. 259–301

PRZEDMOWA DO WYDANIA TRZECIEGO

Na propozycję Wydawnictwa Wolters Kluwer przygotowania odświeżonej, poprawionej i uzupełnionej wersji publikacji *Rzymskie prawo prywatne. Kazusy i ćwiczenia*, która ukazała się dwukrotnie – w 2008 i 2012 roku – autorki postanowiły odpowiedzieć pozytywnie, zapraszając do swojego grona dr Izabelę Leraczyk z Katedry Prawa Rzymskiego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II.

Kazusy i ćwiczenia nawiązują do podręcznika prawa rzymskiego ks. prof. dra hab. Antoniego Dębińskiego, stąd też autorki zdecydowały się na poziomie rozdziałów zachować podział treści dostosowany do podręcznika. W każdym rozdziale zebrały podstawowe pojęcia, teksty źródłowe, sentencje prawnicze, kazusy i pytania, pytania testowe i ciekawostki. Opracowanie jest również odpowiedzią na poszerzoną w ostatnich latach dostępność podręczników i materiałów dydaktycznych; należałoby chociażby wymienić klasyczny już podręcznik *Prawo rzymskie* autorstwa prof. Kazimierza Kolańczyka, wznowiony w 2021 r. W ostatnim czasie polska romanistyka prawnicza doczekała się też wydania kilku istotnych tłumaczeń tekstów źródłowych, co pozwala na odesłanie zainteresowanych Czytelników do tych dzieł. Wymienić tu należy chociażby przekłady *Digestów justyniańskich* czy *Instytucji Justyniana* pod red. dra hab. Tomasza Palmirskiego, które w znaczący sposób ułatwiły studentom zgłębianie antycznych regulacji. Powyższe istotnie zaważyło na przyjętej koncepcji uzupełnienia *Kazusów i ćwiczeń* wynikającej z dotychczasowych doświadczeń dydaktycznych – autorki zwiększyły liczbę pytań testowych i kazusów w obszarach dotąd skromniej reprezentowanej tematyki.

Warszawa, kwiecień 2023 r.

Joanna Misztal-Konecka
Izabela Leraczyk
Monika Wójcik

PRZEDMOWA DO WYDANIA DRUGIEGO

Pierwsze, wyczerpane już, wydanie publikacji *Rzymskie prawo prywatne. Kazusy i ćwiczenia* spotkało się z żywym odzewem i na ogół przychylnym przyjęciem. Dało to impuls i przyniosło zachętę do przygotowania drugiego wydania, które stanowi uzupełnioną i w znacznym zakresie zmodyfikowaną wersję wydania poprzedniego. Odstęp czasu od ukazania się pierwszego wydania, choć niewielki, dostarczył autorkom szeregu spostrzeżeń, uzyskanych zarówno w toku procesu dydaktycznego, jak i poprzez uważną analizę uwag zgłaszanych przez wnikliwych Czytelników.

Wysłuchując się w opinii i dezyderaty Studentów – głównych przecież odbiorców publikacji – autorki uznały za słuszne poczynić pewne zmiany w konstrukcji pracy. Oddając Czytelnikom drugie wydanie publikacji, właściwe wydaje się wskazanie poczynionych korekt i uzupełnień, przy jednoczesnym wyjaśnieniu racji ich dokonania.

Względy dydaktyczne podyktowały podjęcie starań o poszerzenie drugiej edycji o elementy ułatwiające Studentom samodzielną pracę z niniejszym zbiorem. Stąd też każdy podrozdział obejmujący kazusy zawiera, *exempli causa*, co najmniej jeden rozwiązany kazus oraz wskazówki do wszystkich pozostałych. Ponadto, w celu umożliwienia Studentom skuteczniejszego zweryfikowania nabytej wiedzy, w ramach każdego rozdziału dodano nowy podrozdział, zawierający pytania testowe wielokrotnego wyboru, wraz z poprawnymi odpowiedziami.

W poprzednim wydaniu dokonano ekscerpcji tekstów źródłowych, najistotniejszych terminów łacińskich, paremii; obecnie wybór ten nie został poszerzony, choć oczywiście jest, że nie rości on sobie prawa do uznania go za zbiór wyczerpujący wszelkie ważne zagadnienia. Ograniczenie objętości pracy wymusiło wybiórcze potraktowanie tej części publikacji oraz ograniczenie w ramach przedstawionych kazusów i pytań do subiektywne – jak ma to zawsze miejsce – wybranych przez autorki zagadnień.

Autorki, dzieląc stanowisko uznające za pożądaną wzajemną inspirację, której istotny element stanowi również konstruktywna krytyka, wyrażają serdecznie podziękowania i wdzięczność tym Czytelnikom, którzy podjęli się trudu wnikliwej analizy pracy i przedstawienia swoich opinii w opublikowanych recenzjach. Podziękowania te kierowane są głównie w stronę dra Tomasza Palmirskiego oraz ks. dra Marka Kozery.

Słowa wdzięczności autorki są winne również Współpracownikom z Katedry Prawa Rzymskiego KUL oraz Studentom, których opinie stanowiły istotny asumpt do opracowania poprawionej i uzupełnionej wersji publikacji. Dołożono wszelkich starań, aby usunąć dostrzeżone przez Recenzentów oraz Studentów usterki i nieścisłości.

Autorki pozwalają sobie żywić nadzieję, że niniejsze wydanie spotka się z nie mniejszą życzliwością niż wydanie poprzednie.

Warszawa, październik 2011 r.

*Joanna Misztal-Konecka
Monika Wójcik*

PRZEDMOWA DO WYDANIA PIERWSZEGO

Celem niniejszej publikacji jest udzielenie pomocy studentom w przygotowywaniu się do ćwiczeń oraz egzaminu z prawa rzymskiego. Z uwagi na umieszczenie prawa rzymskiego na początku studiów prawniczych oraz wobec złożoności problematyki egzamin z tego przedmiotu nie należy do najłatwiejszych. Wymaga on przede wszystkim dogmatycznego podejścia do zagadnień, zastosowania wiedzy i znajomości przepisów prawnych w praktyce. Sprawdza zatem nie tylko umiejętności studenta w zakresie pamięciowego przyswojenia podawanych w toku wykładu treści, ich zrozumienia, ale przede wszystkim wydobycia – spośród wielu regulacji – normy prawnej właściwej dla rozstrzygnięcia konkretnego problemu. Nie można także zapominać, że współczesna szkoła średnia zazwyczaj nie zapewnia podstawowej znajomości łaciny – to kolejna istotna przeszkoda w przyswojeniu niezbędnych wiadomości.

Cechą charakterystyczną prawa rzymskiego jest kazuistyka, oparcie się rzymskich prawników na rozważaniu poszczególnych przypadków, rozstrzyganiu, jaka norma ma zastosowanie w konkretnej sytuacji. Nie oznacza to jednak, że prawo rzymskie nie stworzyło norm ogólnych o zastosowaniu nieograniczonym do konkretnego przypadku, przeciwnie: właśnie wykreowanie konstrukcji o znacznej elastyczności, często określanych za pomocą lapidarnych stwierdzeń (sentencji), stanowi osiągnięcie, które pozwoliło mu na trwale zapisać się w dziejach prawa. Stąd też postawienie przed Czytelnikiem (nie tylko studentem, ale każdym zainteresowanym starożytnością) możliwości określenia na podstawie konkretnego przypadku normy prawnej stanowi doskonale przygotowanie do interpretacji przepisów współczesnego prawa, zwłaszcza cywilnego, i stosowania norm ogólnych do konkretnych przypadków.

W zamyśle auterek praca jest uzupełnieniem podręcznika *Rzymskie prawo prywatne. Kompendium* Antoniego Dębińskiego. Zawiera zwięzłe zestawienie treści niezbędnych przy przygotowywaniu się do ćwiczeń i egzaminu oraz umożliwia sprawdzenie przyswojenia zdobytej wiedzy, w tym zastosowania jej w praktyce. Ma ona zatem służyć pomocą nie tylko studentom studiów dziennych, którzy zapewne wykorzystają kazusy i pytania w trakcie zajęć praktycznych, ale także studentom studiów wieczorowych i zaocznych, którzy mogą dokonać systematyzacji wiadomości uzyskanych w trakcie lektury podręcznika i wykładu kursowego.

Z uwagi na postawiony wyżej cel zasadniczy podział pracy odpowiada podziałowi podręcznika ks. prof. dra hab. Antoniego Dębińskiego: tytuły podstawowych jednostek podziału (rozdziałów) zbieżne są z podręcznikowymi, aby ułatwić studentowi poruszanie się w omawianych treściach. Nadto za wzorem podręcznika, również mając na uwadze ułatwienie pracy studentom, przyjęto zasady cytowania tekstów źródłowych, oznaczanie dat jedynie w odniesieniu do czasów przed Chrystusem oraz większość definicji i wyjaśnień terminów łacińskich.

W ramach każdego rozdziału przewidzianych jest pięć podrozdziałów.

Pierwszy zbiera podstawowe terminy łacińskie i polskie związane z tematyką danego działu prawa rzymskiego i podaje krótkie wyjaśnienia lub definicje tych pojęć.

Drugi podrozdział grupuje wybrane, najciekawsze teksty źródłowe w wersji oryginalnej wraz z własnym tłumaczeniem autorek. Zastrzec jednak trzeba, że autorki zapoznały się z innymi wyborami źródeł oraz ich tłumaczeniami, stąd też nietrudno zauważyć, że niektóre teksty stanowią niejako kanon, od którego odstępstwo odbyłoby się jedynie ze szkodą dla erudycji Czytelnika, różnice w przekładzie zaś nie oznaczają żadnych gruntownych modyfikacji, lecz raczej odmienne rozłożenie akcentów czy odmienną wrażliwość filologiczną. Nadto autorki postawiły sobie za zadanie oddać raczej tematykę tekstów, godząc się, iż czynią to ze szkodą dla wspomnianej filologicznej poprawności. Uznały bowiem, iż dla studenta prawa większą wartość ma ukazanie istoty treści zawartych w wypowiedzi starożytnego autora niż niewolnicza wierność oryginałowi. Stąd też w niektórych przypadkach autorki odstąpiły od przekładu tych terminów, które student prawa zwykle poznaje jedynie w formie łacińskiej.

W trzecim podrozdziale zebrane są sentencje prawnicze w wersji łacińskiej z polskimi odpowiednikami, a także z odwołaniami do prawa współczesnego. Adagia prawnicze oddają bowiem sens prawa w sposób niezwykle zwięzły, ale przede wszystkim celny. W tym też miejscu (choć nie tylko) autorki starały się ukazać, jak szerokie związki występują między prawem rzymskim a prawem współczesnym, głównie cywilnym i rodzinnym.

Najobszerniejsze podrozdziały, zawierające kazusy i pytania, pozwalają zastosować posiadaną wiedzę w praktyce oraz sprawdzić rzetelność i kompletność tejże wiedzy. Autorki nie umieściły przy tym rozwiązań i odpowiedzi, uznając, że konstrukcja kazusów i pytań została tak pomyślana, by wystarczającą pomocą w ich rozwiązywaniu był podręcznik oraz wykład kursowy. Jeżeli jednak problematyka zadania zdawała się wykraczać poza typowy wykład kursowy, dołączono do niego tekst źródłowy, przedstawiający tok rozumowania rzymskiego prawnika w takim przypadku.

Wreszcie każdy rozdział wieńczy *varia* zestawiające ciekawostki związane z prawem rzymskim i życiem codziennym starożytnych Rzymian, poczynszy od narodzin dziecka, na pogrzebie skończywszy.

Dla osób zainteresowanych poszerzeniem wiedzy z zakresu prawa rzymskiego dołączono zestawienie wybranych polskojęzycznych podręczników, słowników i zbiorów materiałów pomocniczych wydanych w ostatnich latach.

Autorki będą wdzięczne za wszelkie uwagi dotyczące kształtu i merytorycznej zawartości publikacji.

Na zakończenie autorki pragną wyrazić wdzięczność ks. prof. dr. hab. Antoniemu Dębińskiemu, który był pomysłodawcą powstania niniejszego przewodnika, za cenne sugestie i wsparcie w trakcie pracy.

Przywołując myśl Cycerona (*Mowa w obronie poety Archiasza* 16), iż „nauka udziela wsparcia w młodości, rozwesela w starości, ozdabia szczęście, ofiaruje w przeciwnościach ucieczkę i pocieszenie, cieszy w domu, nie przeszkadza w interesach, nocuje z nami, towarzyszy w podróży”, życzymy owocnego obcowania z prawem rzymskim.

Warszawa, wrzesień 2007 r.

Joanna Misztal-Konecka
Monika Wójcik

Rozdział pierwszy

ZAGADNIENIA WSTĘPNE

I.1. Podstawowe pojęcia

<i>aequitas</i>	– słuszość, równość (wobec prawa)
<i>ars</i>	– kunszt, sztuka, umiejętność, biegłość
<i>bona fides</i>	– dobra wiara
<i>casus</i>	– przypadek prawny
<i>fas</i>	– prawo boskie
<i>humanitas</i>	– życzliwość wobec człowieka
<i>iniuria</i>	– bezprawie, niesprawiedliwość
<i>iurisprudentia</i>	– nauka prawa, wiedza prawnicza
<i>ius</i>	– prawo (ludzkie)
<i>ius aequum</i>	– prawo słuszne
<i>ius antiquum</i>	– prawo dawne
<i>ius civile</i>	– część prawa rzymskiego obowiązująca tylko obywateli rzymskich
<i>ius cogens</i>	– prawo bezwzględnie obowiązujące
<i>ius commune</i>	– 1) prawo pospolite, powszechne; 2) prawo przysługujące szerokiej grupie osób
<i>ius dispositivum</i>	– prawo względnie obowiązujące
<i>ius gentium</i>	– warstwa prawa rzymskiego obejmująca przepisy regulujące stosunki pomiędzy obywatelami i cudzoziemcami oraz pomiędzy cudzoziemcami
<i>ius honorarium</i>	– warstwa prawa rzymskiego wytworzona przez magistratury rzymskie, głównie pretorów
<i>ius naturale</i>	– prawo naturalne
<i>ius novum</i>	– prawo nowe (cesarskie)
<i>ius praetorium</i>	– prawo pretorskie, część warstwy prawa rzymskiego wytworzonej przez urzędników
<i>ius privatum</i>	– prawo prywatne

<i>ius publicum</i>	– prawo publiczne
<i>ius singulare</i>	– prawo szczególne, wyjątkowe
<i>ius strictum</i>	– prawo surowe, ścisłe
<i>ius vetus</i>	– prawo dawne
<i>iustitia</i>	– sprawiedliwość
<i>mala fides</i>	– zła wiara
<i>nefas</i>	– bezbożność, niegodziwość
<i>piaculum</i>	– ofiara przebłagalna na rzecz bogów z tytułu popełnienia <i>nefas</i>
<i>sacer</i>	– 1) poświęcony bóstwu; 2) przeklęty
<i>utilitas</i>	– korzyść, interes

I.2. Teksty źródłowe

I.2.1. Pojęcie prawa i sprawiedliwości

[Pochodzenie słowa *ius*] Ulpian, D. 1,1,1 pr.:

Iuri operam daturum prius nosse oportet, unde nomen iuris descendat. Est autem a iustitia appellatum: nam ut eleganter Celsus definit, ius est ars boni et aequi.

Kto chce się poświęcić prawu, najpierw powinien poznać, skąd pochodzi jego nazwa. Zostało bowiem nazwane od sprawiedliwości: albowiem, jak wytwornie określa Celsus, prawo jest sztuką tego, co dobre i słuszne.

[Pojęcie sprawiedliwości] Ulpian, D. 1,1,10 pr.:

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi.

Sprawiedliwość jest to stała i niezmienna wola przyznawania każdemu należnego mu prawa.

[Pojęcie sprawiedliwości] Cesarz Konstantyn, C. J. 3,1,8:

Placuit in omnibus rebus praecipuam esse iustitiae aequitatisque quam stricti iuris rationem.

We wszystkich sprawach powinno się bardziej uwzględniać zasady sprawiedliwości i słuszności niż ścisłe brzmienie przepisu prawa.

[Zasada interpretacji] Marcellus, D. 50,17,192,1:

In re dubia benigniorem interpretationem sequi non minus iustius est quam tutius.

W sprawach wątpliwych za bardziej słuszne i bezpieczne należy uznać kierowanie się bardziej życzliwą interpretacją.

[Zasady prawa] Ulpian, D. 1,1,10 pr.:

Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere.

Nakazy prawa są takie: żyć godnie, drugiego nie krzywdzić, oddać każdemu, co mu się należy.

[Pojęcie jurysprudencji] Ulpian, D. 1,1,10,2:

Iuris prudentia est divinarum atque humanarum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

Jurysprudencja jest znajomością spraw boskich i ludzkich, wiedzą o tym, co sprawiedliwe i niesprawiedliwe.

[Zadania przepisów prawa] Julian, D. 1,3,10:

Neque leges neque senatus consulta ita scribi possunt, ut omnes casus qui quandoque inciderint comprehendantur, sed sufficit ea, quae plerumque accidunt contineri.

Nie można pisać ani ustaw, ani uchwał senatu w ten sposób, by obejmowały wszystkie przypadki, które mogą się zdarzyć, wystarczy, że zawierają te, które przytrafiają się najczęściej.

[Cel przepisów prawa] Celsus, D. 1,3,4:

Ex his, quae forte uno aliquo casu accidere possunt, iura non constituuntur.

Praw nie ustanawia się dla tych (sytuacji), które mogą wydarzyć się raz.

[Znajomość prawa] Celsus, D. 1,3,17:

Scire leges non hoc est verba earum tenere, sed vim ac potestatem.

Znajomość ustaw nie polega na wiedzy werbalnej, lecz na rozumieniu ich treści i znaczenia.

I.2.2. Podział prawa

[Prawo naturalne] Ulpian, D. 1,1,1,3:

Ius naturale est, quod natura omnia animalia docuit: nam ius istud non humani generis proprium, sed omnium animalium, quae in terra, quae in mari nascuntur, avium quoque commune est. Hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio: videmus etenim cetera quoque animalia, feras etiam istius iuris peritia censer.

Prawo naturalne jest tym, czego natura nauczyła wszystkie żywe istoty. To prawo bowiem nie jest właściwe tylko rodzajowi ludzkiemu, lecz jest wspólne wszystkim żywym istotom, które rodzą się na ziemi, w morzu, a także ptakom. Z niego wywodzi się związek mężczyzny z kobietą, który my zwiemy małżeństwem, stąd płodzenie dzieci, stąd ich wychowanie. Widzimy bowiem, że również pozostałe zwierzęta, nawet dzikie, wydają się być świadome tego prawa.

[Prawo narodów] Ulpian, D. 1,1,1,4:

Ius gentium est, quo gentes humanae utuntur. Quod a naturali recedere facile intellegere licet, quia illud omnibus animalibus, hoc solis hominibus inter se commune sit.

Ius gentium jest to prawo, którym posługują się wszystkie ludy. Łatwo dostrzec, że różni się ono od prawa naturalnego, które jest wspólne wszystkim stworzeniom, zaś *ius gentium* – ludziom między sobą.

[Prawo obywatelskie i prawo narodów] Gajus, D. 1,1,9:

Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur. Nam quod quisque populus ipse sibi ius constituit, id ipsius proprium civitatis est vocaturque ius civile, quasi ius proprium ipsius civitatis [...].

Wszystkie ludy, które rządzą się ustawami i zwyczajami, posługują się częściowo swoim prawem, częściowo prawem wspólnym wszystkim ludziom. To prawo, które każdy naród sam dla siebie ustanowił, jest prawem jemu właściwym i nazywa się prawem obywatelskim jako własne prawo danej społeczności [...].

[Prawo pretorskie] Papinian, D. 1,1,7,1:

Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt adiuvandi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam; quod et honorarium dicitur ad honorem praetorum sic nominatum.

Prawo pretorskie to takie, które pretorowie wprowadzili w celu wspomagania, uzupełniania lub poprawiania prawa cywilnego ze względu na korzyść ogółu; to prawo jest określane jako urzędnicze, nazwane tak od godności (urzędu) pretorów.

I.2.3. Systematyka prawa**[Podział prawa]** Gajus, *Instytucje* 1,8:

Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet, vel ad res, vel ad actiones.

Wszelkie zaś prawo, którym się posługujemy, dotyczy albo osób, albo rzeczy, albo powództw.

I.3. Sentencje prawnicze

- *Abusus non tollit usum*¹. Nadużycie prawa nie wyklucza używania (czegoś zgodnie z prawem).
- *Clara non sunt interpretanda*. To, co jasne, nie wymaga wykładni.

¹ Według: Ulpian, D. 7,5,5.

- *Contra legem facit, qui id facit quod lex prohibet, in fraudem vero, qui salvis verbis legis sententiam eius circumvenit*². Postępuje wbrew ustawie ten, kto czyni to, czego ustawa zabrania; omija zaś ustawę ten, kto nie naruszając słów ustawy, obchodzi jej treść.
- *Dura lex, sed lex*³. Surowe prawo, ale prawo.
- *Hominum causa omne ius constitutum sit*⁴. Wszelkie prawa należy stanowić dla dobra ludzi.
- *Ius est ars boni et aequi*⁵. Prawo jest sztuką tego, co dobre i słuszne.
- *Ius publicum privatorum pactis mutari non potest*⁶. Prawo publiczne nie może być zmieniane umowami osób prywatnych.
- *Lege non distinguente nec nostrum est distinguere*. Tam, gdzie ustawa nie rozróżnia, nie naszą jest rzeczą rozróżniać.
- *Lex retro non agit*. Ustawa nie działa wstecz⁷.
- *Male nostro iure uti non debemus*⁸. Nie powinniśmy robić złego użytku z przysługującego nam prawa.
- *Non omne quod licet honestum est*⁹. Nie wszystko, co jest dozwolone, jest uczciwe.

² Paulus, D. 1,3,29.

³ Ulpian, D. 40,9,12,1.

⁴ Hermogenianus, D. 1,5,2.

⁵ Celsus cytowany przez Ulpiana, D. 1,1,1 pr.

⁶ Papinian, D. 2,14,38.

⁷ W myśl art. 3 k.c. ustawa nie ma mocy wstecznej, chyba że to wynika z jej brzmienia lub celu. Należy mieć jednak na uwadze, że orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego znacząco zawęży możliwość nadania ustawie mocy wstecznej. Tytułem przykładu warto przytoczyć orzeczenie TK z 2.03.1993 r. (K 9/92, OTK 1993, cz. I, poz. 6), w którym wskazano: „Trybunał Konstytucyjny, nie odmawiając ustawodawcy racji posługiwania się zasadą bezpośredniego działania nowego prawa w określonych warunkach i w celu osiągnięcia stanu pożądanego przez ustawodawcę, wyraża jednak pogląd, że przedmiotowa zasada ma istotną wadę z punktu widzenia wymagań państwa prawnego. Jej stosowanie prowadzi bowiem do sytuacji zaskoczenia adresatów norm prawa nową regulacją prawną, może bowiem radykalnie zmieniać na niekorzyść ich dotychczasowe sytuacje prawne, nie daje możliwości skalkulowania zdarzeń, z którymi może się zetknąć adresat normy prawnej. Może zatem w konsekwencji podważyć zaufanie obywateli do prawa jako elementu zasady demokratycznego państwa prawnego (art. 1 Konstytucji RP), a zatem pozostawać w sprzeczności z tą zasadą. W opinii Trybunału Konstytucyjnego sytuacja taka ma miejsce w szczególności wtedy, gdy bezpośrednie działanie nowej ustawy godzi w prawa słusznie nabyte, chronione zgodnie z dotychczasowym orzecznictwem Trybunału na zasadzie art. 1 Konstytucji RP. Z tych względów zasada państwa prawnego wymaga, by zmiana prawa dotychczas obowiązującego, która pociąga za sobą niekorzystne skutki dla sytuacji prawnej podmiotów, dokonywana była zasadniczo z zastosowaniem techniki przepisów przejściowych, a co najmniej odpowiedniego *vacatio legis*. Stwarzają one bowiem zainteresowanym podmiotom możliwość przystosowania się do nowej sytuacji prawnej. Ustawodawca może z nich zrezygnować – decydując się na bezpośrednie (natychmiastowe) działanie nowego prawa – jeżeli przemawia za tym ważny interes publiczny, którego nie można wyważyć z interesem jednostki”.

⁸ Gajus, *Instytucje* 1,53. Jednakże zachowała się także reguła *Nullus videtur dolo facere, qui suo iure utitur* (Gajus, D. 50,17,55) – uważa się, że nikt, kto korzysta ze swego prawa, nie działa podstępnie.

⁹ Paulus, D. 50,17,144 pr.

I.4. Kazusy i pytania

1. Artykuł 5 k.c. stanowi: „Nie można czynić ze swego prawa użytku, który by był sprzeczny ze społeczno-gospodarczym przeznaczeniem tego prawa lub z zasadami współżycia społecznego. Takie działanie lub zaniechanie uprawnionego nie jest uważane za wykonywanie prawa i nie korzysta z ochrony”. Czy zasada wyrażona w art. 5 k.c. miała swój odpowiednik w prawie rzymskim? Wskaż powody, które uzasadniały wprowadzenie tej reguły.

2. Na podstawie tekstu Ulpiana wyjaśnij różnicę pomiędzy normami prawa publicznego i prywatnego w zakresie przedmiotu regulacji oraz celu ich ustanowienia.

Ulpian, D. 1,1,1,2: Prawem publicznym jest to, które dotyczy spraw państwa rzymskiego, prywatnym to, które dotyczy korzyści jednostek; są bowiem pewne [normy] ogólnie użyteczne, inne zaś użyteczne dla osób prywatnych.

3. Na podstawie tekstu Paulusa określ różnice pomiędzy *ius singulare* a *ius commune*.

Paulus, D. 1,3,16: Prawem szczególnym jest takie, które powagą prawodawcy, z uwagi na pewną korzyść, zostało wprowadzone wbrew zasadzie.

4. Określ, czym kierowali się Ciceron i Ulpian, gdy wyrazili następujące poglądy:

Cicero, *De officiis* 1,10,33: *Summum ius summa iniuria*. Najwyższe prawo może być najwyższym bezprawiem.

Ulpian, D. 40,9,12,1: [...] to jest z pewnością niezwykle surowe prawo, lecz w ten sposób stanowi ustawa.

Czy są one sprzeczne, czy też nie?

5. Zapoznaj się z fragmentem znanego wiersza Mieczysława Jastruna pt. *Z pamiętnika byłego więźnia obozów koncentracyjnych*¹⁰ i określ, co dla autora oznaczało pojęcie „prawo rzymskie”:

Żyłem w latach,
Gdy mord masowy miał sankcję najwyższą
Państwa, w którym prawo rzymskie przestało istnieć.
To okropne, że ludzie zaczęli się przyzwyczajać
Do faktu, że prawo rzymskie przestało istnieć,
Że śmierć z ręki kata jest rzeczą pospolitą,
A ludzka rzecz jest wymysłem i przesądem
Wolnomyślicieli [...].

¹⁰ M. Jastrun, *Poezja i prawda*, Warszawa 1955.

I.5. Varia

I.5.1. Legenda o założeniu Rzymu

Rzymianie chętnie poszukiwali w przeszłości szczytnych korzeni. Z tego względu połączyli założenie Rzymu z historią miłości Parysa do pięknej Heleny i upadkiem Troi. Ze zgliszczy Ilionu miał bowiem uciec z grupką dzielnych towarzyszy Eneasza, który po długich wędrówkach osiadł na terenie Italii. Założył wówczas miasto Lawinium, jego zaś potomkowie panowali w kolejnym mieście – Alba Longa.

Alba Longa pozostawało pod rządami Numitora i Amuliusa, jednakże Amulius, chcąc samodzielnie dzierżyć władzę, zdetronizował brata, a z jego dziećmi obszedł się okrutnie: zamordował bratanika, zaś bratanicę Reę Sylwię oddał na służbę bogini Weście, nakładając na nią obowiązek zachowania czystości. Rea Sylwia padła ofiarą gwałtu dokonanego przez boga Marsa i urodziła bliźnięta – Romulusa i Remusa. Amulius kazał wrzucić dzieci do Tybru, a ich matkę uwięził. Wbrew nadziejom Amuliusa bliźnięta nie utonęły, fala wyrzuciła je na brzeg, gdzie zaopiekowała się nimi wilczyca. Po jakimś czasie pastuch królewski znalazł dzieci, zaniósł je do chaty i wychował.

Kiedy chłopcy osiągnęli pełnoletność, udali się do Alba Longa na obchody święta Luperkaliów i dziwnym trafem trafili do Numitora, który rozpoznał w młodzieńcach swoich wnuków. Świadomi swego pochodzenia chłopcy zgładzili Amuliusa, dziadkowi zaś przywrócili tron. Sami opuścili miasto z zamiarem założenia nowej osady. Początkowo zgodna współpraca braci zamieniła się w bezpardonową walkę, kiedy zaczęli spierać się, komu przypadnie przywilej nadania nazwy nowej osadzie. Rozstrzygnięcie sporu powierzono bogom. Prawo to miał otrzymać ten z braci, który ujrzy więcej ptaków na niebie. Remusowi (na wzgórzu awentyńskim) ukazało się na niebie 6 ptaków, natomiast Romulus ujrzał 12 sztuk ptactwa.

Finał konfliktu nastąpił przy okazji wznoszenia muru przez Romulusa. Gdy Remus ośmielił się przekroczyć zaoraną bruzdę graniczną, Romulus zabił go. Odtąd Romulus panował jako pierwszy rzymski król, a miasto na cześć fundatora przybrało imię Rzym (Roma). Wydarzenie to, według Terencjusza Warrona, nastąpiło 21 kwietnia 753 r. przed Chr.

I.5.2. Justynian w trosce o studentów

Instytucje Justyniana 1,1,2: [...] wydaje się nam, że najbardziej odpowiednio można przedstawić prawa ludu rzymskiego, jeśli na początku poszczególne kwestie zostaną wyłożone za pomocą łatwiejszego i prostszego, a dopiero później za pomocą starannego i dokładnego objaśnienia. Jeżeli bowiem zaraz na początku obarczymy jeszcze niewy-